

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ Й ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА
ЖУРНАЛІСТИКИ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ І СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА
ЖУРНАЛІСТИКИ

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВО-НАВЧАЛЬНИХ
ТЕКСТІВ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка ІІ курсу 201М
групи

Спеціальності 035.01 Філологія
(українська мова
та література)

Освітньо-професійної програми
«Філологія (українська мова та
література)» другого (магістерського)
рівня вищої освіти

Касьяненко Вікторія Дмитрівна

Керівник: доктор педагогічних наук,
професор Пентиліук М. І.

Рецензент: кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики
дошкільної та початкової освіти

Сугейко Л. Г

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади аналізу науково-навчального тексту	6
1.1. Науково-навчальний текст як лінгвістичне поняття.....	6
1.2. Структурні особливості тексту.....	15
1.3. Семантична різноманітність науково-навчальних текстів.....	20
РОЗДІЛ 2. Структурно-семантичні особливості текстів шкільних підручників.....	26
2.1. Шкільний підручник з української мови	26
2.2. Текстова основа підручників: структурно-семантичні особливості	36
.....	42
2.3. Мовні особливості науково-навчальних текстів.....	49
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58
ДОДАТОК А.....	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Підручник – це навчальна книга, що містить матеріал з предмета вивчення й відповідає вимогам чинної програми. Зміст підручника спрямований на засвоєння учнями мінімуму наукових знань і формування вмінь і навичок послуговуватися ними в різних ситуаціях спілкування, що сприяє розвитку особистості й відповідає сучасним формам навчання. Основу змісту підручника складає науково-навчальний текст, який, «передаючи ту чи іншу інформацію, забезпечує виконання мовною системою комунікативної функції <...>» [21, с. 233].

Науковці (Д. Баранник, Ф. Бацевич, Н. Валгіна, М. Голянич, Т. Должикова, С. Лазаренко та ін.) розглядають текст з різних боків, зокрема, змістової (носій інформації, результат мовленнєво-мисленнєвої діяльності, матеріал для сприйняття, засвоєння та відтворення; а також з боку структурної, мовної та стилістичної організації. У тексті знаходять своє виявлення мовні одиниці, які формують текст і забезпечують його цілісність.

Г. Андреев, В. Василенко, І. Кочан, Т. Кудрявцева, Л. Серета, Ю. Сурмін, Н. Чепелева та інші розглядають навчальні тексти з боку структури їх, виконуваних функцій; розкривають вимоги, яким має відповідати навчальна книга. Однак структурно-семантичний аналіз навчальних текстів ще не був предметом дослідження, що й зумовило вибір теми роботи «Структурно-семантичний аналіз науково-навчальних текстів шкільних підручників з української мови основної школи».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах комплексної наукової теми кафедри української і слов'янської філології та журналістики «Закономірності розвитку української мови і практика мовної діяльності» (номер державної реєстрації 0117U001731).

Матеріалом дослідження обрано тексти підручників «Рідна мова» для 5, 6, 7, 8 класів і «Українська мова» для 9 класу, підготовлені колективом авторів:

І.Гайдаєнко, А.Ляшкевич, М.Пентилюк, С.Омельчук.

Об'єкт дослідження – науково-навчальний текст підручників з української мови.

Предмет дослідження – структурно-семантичний аналіз науково-навчальних текстів підручників з української мови для 5–9 класів.

Мета роботи: проаналізувати науково-навчальні тексти шкільних підручників з української мови, визначити їх структуру; розкрити особливості вживання одиниць різних рівнів, що використовують укладачі підручників.

Мета роботи визначила **завдання**, які необхідно розв'язати:

- уточнити значення поняття «текст» в розрізі досліджуваної проблеми;
- розглянути поняття «науково-навчальний текст» та різні підходи до його визначення;
- проаналізувати структурні особливості підручників і навчальних текстів з української мови;
- дослідити семантичну різноманітність одиниць науково-навчальних текстів підручників для 5–9 класів;
- проаналізувати мовні особливості науково-навчальних текстів підручників з української мови.

Методи дослідження: у роботі були використані **методи** контекстуального аналізу, описовий метод, метод внутрішнього зіставлення, тощо.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що *вперше* здійснено структурно-семантичний аналіз науково-навчальних текстів шкільних підручників з української мови; *уточнено* поняття «текст», «науково-навчальний текст» у межах досліджуваної проблеми; *визначено* структурні, семантичні та функційні особливості аналізованих текстів підручників; *виявлено* мовні одиниці, які формують тексту і забезпечують його науковість і цілісність.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення роботи, проаналізовані матеріали, висновки можуть бути використані у

лекційних курсах і на практичних заняттях під час вивчення курсів «Сучасна українська літературна мова», «Текстознавство», «Стилістика української мови» та у науково-дослідній роботі студентів закладів вищої освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи й результати її розглядалися на засіданні кафедри української і слов'янської філології та журналістики (06 жовтня 2021 р.), висвітлені в публікації «Текст як поняття лінгвістики» (подано до альманаху «Магістерські студії» (жовтень 2021 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (70 позиції). Загальний обсяг роботи складає 57 сторінок, із них основного тексту – 51 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ

1.1. Науково-навчальний текст як лінгвістичне поняття

Мова – це поліфункційна знакова система, що обслуговує суспільство і спрямована на створення, зберігання, транслювання та трансформацію інформації. Мова фіксує і зберігає результати діяльності мовців, відбивається в семантиці мовних одиниць, зокрема лексичній. Л. Мацько, розглядаючи питання лексичної семантики, виокремлює два напрями. В основу першого (лексикоцентричного) дослідниця поклала слово, яке «існує об'єктивно і окремо як часточка мовлення, і як закріплений у свідомості мовців знак, що має свій незалежний від контексту семантичний простір, знак – ідеальний еквівалент елементів реальності» [60 с. 218]. Такий підхід, на думку Л.Мацько, «дає можливість досліджувати лексичну семантику на кодифікаційних лексикографічних джерелах – словниках, довідниках, лексичних картотеках» [60 с. 218]. Учена назває його лексикоцентричним, «оскільки основою такого підходу <...> є увага до окремої лексеми як до самодостатньої одиниці» [60 с. 218]. Цьому підходу надавали перевагу в традиційній лінгвістиці, оскільки, як стверджує Л.Мацько, він «зосереджував увагу дослідників на діяхронних змінах у семантиці слів, які можна було простежити за змістом словникових статей» [60, с. 218].

Поряд із лексикоцентричним (словоцентричним, аналітичним, описовим) напрямом у лінгвістиці в другій половині ХХ ст. сформувався текстоцентричний (за Л.Мацько зв'язномовний) підхід, який, як зазначають Л. Мацько, О. Мацько, О. Сидоренко, «орієнтує дослідників на розгляд слова (чи іншої мовної одиниці) у мовленні, у його функціональних виявах <...> [60 с. 218]. У цьому зв'язку, на думку дослідників, «межі семантичного

простору мовної одиниці визначаються не тільки обсягом лексичного значення виокремленого слова, а й загальною семантикою тексту, його композицією і структуруванням, внутрішнім контекстом і підтекстом та ситуацією мовного спілкування» [60 с. 218].

Сутність текстоцентричного підходу, як вважають Л. Мацько, Л.Рускуліс, «дає можливість досліджувати синхронне функціонування лексичної семантики слова у різних типах текстів відповідно до сфери, умов і настанов мовної комунікації, залучати до тлумачення значення мовної одиниці ширше текстове поле» [60 с. 218; 53, с. 356].

Сьогодні текстоцентричний підхід вимагає посиленої уваги до поняття «текст» яке й досі не має єдиного визначення у науковій літературі. О. Селіванова пояснює це низкою причин, в основі яких лежить: «по-перше, абсолютизація структурної організації тексту та граматичних засобів зв'язності; по-друге, формально-структурна, жанрова, стилістична й типологічна різноплановість текстів, своєрідність способів їх репрезентації; по-третє, наявність різних підходів до вивчення тексту унеможлиблює вироблення якогось синтетичного тлумачення; по-четверте, звуження функції тексту до рівня складника комунікативного процесу, посередника, засобу, процесу й мети комунікації; по-п'яте, абсолютизація певної категорії або кількох категорій тексту» [54, с. 491–493].

Питання тексту порушували В. фон Гумбольдт, учені Празького лінгвістичного гуртка (Й. Вахек, В. Матезіус, В. Скалічек), ідеї яких продовжили Р. Барт, В. Дреслер та ін. Пізніше (у ХХст.) ці проблеми досліджували Н. Валгіна, Г. Винокур, І. Гальперін, Б. Головін, О. Кубрякова, Д. Лихачов, Л. Лосєва, Ю. Лотман, Г. Солганик та ін., а в українському мовознавстві – Д. Баранник, Ф. Бацевич, С. Єрмоленко, Т. Єщенко, А. Загнітко, І. Ковалик, А. Коваль, І. Кочан, Л. Мацько та ін.

Науковці по-різному підходять до трактування поняття «текст». Так, М. Бахтін, І. Гальперін, В. Мельничайко розглядають його як одиницю писемного мовлення; О. Біляєв, О. Гойхман, І. Зимня, І. Ковалик,

Т. Ладиженська, І. Синиця, М. Стельмахович – як продукт усного мовлення; І. Кочан – як завершене мовне утворення; О. Селіванова – як складний комунікативний механізм, посередник комунікації; Д. Баранник, Н. Валгіна, С. Єрмоленко, А. Коваль, Т. Єщенко, Л. Мацько, М. Пентилюк – як відрізок усного чи писемного мовлення та як монологічну одиницю; а Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня – як діалогічну одиницю.

Найбільш поширеним в науковій літературі є визначення, подане в Лінгвістичному енциклопедичному словнику: «Текст (від лат. *textus* – тканина, зв'язок, побудова) – це об'єднана змістовим зв'язком послідовність мовних одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність» [34 с. 507]. Інше енциклопедичне видання (за редакцією В.Русанівського) акцентує увагу на формі вираження тексту і зв'язках: «Текст – писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлювань, об'єднаних у ближчій перспективі смисловими, формально-граматичними зв'язками, а в загальнокомпозиційному, дискантному плані спільною тематичною і сюжетною заданістю» [62, с. 627]. Укладачі словника лінгвістичних термінів (Д.Ганич і І.Олійник), звертають увагу на структурну організацію тексту, розглядаючи його як «повідомлення, яке складається з кількох (чи багатьох) речень, характеризується змістовою й структурною завершеністю і певним відношенням автора до змісту висловлення» [14, с.303].

Різноманітність підходів до поняття «текст» зумовлює й різноманітність його характеристики. Розглянемо деякі з них. Так, А. Коваль, аналізуючи особливості тексту, звертає увагу на його складники (структуру, мету висловлювання, особливості смислового зв'язку тощо) і зазначає, що термін «текст у сучасному мовознавстві позначає кілька неоднакових мовних явищ: 1) реально висловлене (написане та ін.) речення або сукупність речень (включаючи відрізок усного чи писемного мовлення будь-якої довжини, аж до цілого літературного твору), що можуть, зокрема, служити матеріалом для спостереження фактів даної мови; 2) уся сума (сукупність) актів мовлення, створених колективом носіїв цієї мови; 3) текст – водночас і процес вирішення

екстралінгвістичних завдань мовними засобами, і продукт цього вирішення;
4) текст – це об'єднана смисловим зв'язком послідовність одиниць мовлення: висловлень, абзаців, розділів та ін. [24, с. 333].

Упродовж тривалого часу досить поширеним було визначення, запропоноване І. Гальперініним: «Текст – це витвір мовного процесу, що визначається завершеністю, об'єктивований у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа, який складається із заголовка і ряду особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, стилістичного зв'язку, і має певну цілеспрямованість і практичну настанову» [13, с. 18]. Ми приєднуємося до такого трактування поняття, оскільки учений приділяє особливу увагу писемній формі тексту, що важливо для нашого дослідження, оскільки в основу його покладено аналіз науково-навчальних текстів підручників з української мови.

Думку І. Гальперіна про писемну форму тексту поділяють й інші науковці. Зокрема, О. Ахманова розглядає текст як «мовний твір, зафіксований на письмі» [4, с. 470]; Л. Лосева – як «повідомлення у письмовій формі, що характеризується смисловою і структурною завершеністю і певним ставленням автора до повідомлення» [35, с. 7]; Н. Валгіна – як динамічну одиницю вищого порядку, як «мовний твір, що має ознаки зв'язності і цілісності – в інформаційному, структурному і комунікативному плані» [9, с. 5]. Н. Кутіна, поклавши в основу визначення мовленнєву діяльність суб'єкта, розглядає текст як «серединний елемент схеми комунікативного акту, яку спрощено можна уявити у вигляді трьохелементної структури: автор–текст–читач» [30, с. 9]. Д. Баранник теж визначає текст як «писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв'язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною тематичною і сюжетною заданістю» [6, с. 627]. Укладачі «Словника-довідника з української лінгводидактики» (О.Горошкіна, А.Нікітіна, М.Пентиліук, Л.Попова) теж виокремлюють дві форми цього поняття: «Текст – це закінчений твір, що має власну внутрішню структуру,

певну побудову та є продуктом монологічного або діалогічного мовлення, виражений в усній і писемній формі» [56, с.123].

І. Ковалик, Л. Мацько, М. Плющ – автори посібника «Методика лінгвістичного аналізу», підтримуючи думки науковців, зазначають: «Текст – це писемний або цілісний мовленнєвий потік, що являє собою послідовність звукових, графемних елементів у синтаксичних структурах, які виражають комплекс пов'язаних між собою думок» [23, с.7].

Як бачимо, науковці по-різному визначають поняття «текст». Це, на думку Ф. Бацевича, зумовлене складністю самого поняття, важливістю його для людини, а також науковою традицією вивчення його у різних галузях знань, «адже текст – є складним поліфункціональним феноменом лінгвальної та екстралінгвальної дійсності: він виступає обов'язковим складником комунікативного процесу, допомагає фіксувати, зберігати і передавати інформацію в часопросторовому континуумі, відображає психічний бік людського життя, фігурує як продукт певної історичної епохи, є однією з форм існування культури та віддзеркаленням відповідних соціокультурних традицій тощо» [8, с. 146].

Досліджуючи питання теорії тексту І. Гальперін звертає увагу, що «не можна говорити про будь-який об'єкт дослідження, не назвавши його категорій» [13, с. 146]. Учений перший визначив текстоутворювальні категорії, виділив у них змістові й формально-структурні одиниці. Сьогодні вчені (А.Бабич, Ф. Бацевич, Н. Валгіна, В. Виноградов, І. Гальперін, А. Загнітко, Ю. Казаріна, І. Кочан, Л. Мацько, та ін.) теж у своїх розвідках виділяють різні категорії тексту. Так Н. Бабич, розглядає такі категорії тексту: ·інтенційність (прагматичність) (для реалізації певних намірів того, хто пише або говорить); ·ситуативність (текст співвідноситься з певною дією спілкування); ·інформативність (текст виконує певну функцію: розповідну, описову, пояснювальну тощо); ·комунікативність (вплив на інтерес реципієнта); ·сприйнятність (текст повинен відповідати намірам адресата); ·зв'язність, що розглядає текст як логічно пов'язані частини висловлювання, певну цілісність

(когерентність – змістова зв'язність; когезія – це формальна зв'язність тексту), яка виступає «одним із основних законів, що діють на рівні тексту» [5, с. 41]. Ідучи за цими категоріями, можемо розглядати текст як продукт породження мовною особистістю і який адресований їй.

Дослідники, окрім категорій, звертають увагу й на критерії й типологію текстів, в основі яких лежить теорія функційних стилів. Ф. Бацевич класифікує тексти, спираючись на соціологічні, психолінгвістичні, власне комунікативні, функційно-прагматичні критерії; З.Тураєва виокремлює індивідуальні й колективні; А.Зайнетдинов за формою існування поділяє тексти на писемні й усні, залежно від обсягу виокремлює мікротекст і макротекст. Н.Валгіна поділяє тексти на наукові й ненаукові, художні й нехудожні, монологічні й діалогічні, моноадресатні і поліадресатні та ін. [9, с.113]. З-поміж розглянутих класифікацій, для нашого дослідження прийнятним буде поділ текстів на усні і писемні, наукові й ненаукові, монологічні та діалогічні.

Розгляд класифікацій текстів спонукав звернутися до функційних стилів (науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовний, конфесійний), що обслуговують усі сфери суспільного життя і залежно від вияву в мовленні поділяються на підстили і жанри. Стили літературної мови не становлять замкненої системи, а, як відзначають В.Виноградов і В.Русанівський, постійно взаємодіють між собою [12; 62, с. 76]; «Стили, перебуваючи в тісній взаємодії, можуть частково змішуватись і проникати один у другий. В індивідуальному вжитку межі стилів можуть ще більше змішуватись, і один стиль може для досягнення тієї чи тієї мети вживатися у функції іншого» [12, с. 19–20]. Взаємодія стилів простежується у текстах та на рівні системи мовних одиниць, оскільки саме в тексті реалізуються всі можливості мови як системи.

Відповідно до теми дослідження доречно звернутися до наукового стилю, його підстилів і жанрів. Енциклопедія української мови науковий стиль розглядає як «функціональний різновид літературної мови, що

використовується з пізнавально-інформативною метою в галузі науки та освіти» [62, с.403].

О.Андрієць, покликаючись на дослідників, виокремлює такі ознаки наукового стилю: інформативність (Н.Валгіна, С.Єрмоленко), абстрактність (Н.Валгіна, А.Коваль, М.Кожина, М.Пентилюк), об'єктивність (А.Коваль), логічність викладу матеріалу й точність (І.Білодід, В.Виноградов, М.Пентилюк, Д.Розенталь, М.Шанський), ясність (А.Коваль, М.Шанський), доказовість і переконливість (Л.Мацько), аналіз і синтез (С.Єрмоленко), пояснення причинно-наслідкових відношень (Д.Розенталь, Л.Мацько) або аргументація (С.Єрмоленко), висновки (А.Коваль, Л.Мацько) та ін. [1, с.403].

С.Єрмоленко, розглядаючи сферу застосування стилю (статті, монографії, підручники, довідники, фахові наукові журнали тощо), вказує, що «науковий стиль – різновид літературної мови, що використовується в науці, освіті й виконує пізнавально-інформаційну функцію» [20, с.313]. Головне призначення його, на думку Д.Розенталь, «<...> точно і докладно пояснити факти навколишньої дійсності, показати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, виявити закономірності історичного розвитку» [52, с.33-34]. Л.Мацько до цього переліку включає «доведення теорій, обґрунтування гіпотез, класифікації роз'яснення явищ, систематизацію знань, виклад матеріалу, представлення наукових даних суспільству» [60, с.284]. Метою наукового тексту, як вважають дослідники (С.Єрмоленко, Л. Мацько), є «доведення істинності запропонованої гіпотези, оскільки всі мовні засоби в науковому тексті спрямовані на реалізацію двох завдань – інформативного і впливового» [20, с.156].

Науковий стиль, як і інші функційні стилі, має свої різновиди (підстили), кількість яких довгий час не була чітко визначеною. Так, М.Кожина виділяє власне науковий і науково-технічний підстили, «кожен з яких може бути представлений у науково-популярному викладі, що додає до стильових рис науковості риси популярності» [26, с.74]. С.Єрмоленко і Л.Мацько виділяють науково-популярний, науково-навчальний і власне науковий [20, с.284; 59, с.314]. М.Пентилюк додає до перелічених ще науково-публіцистичний і

виробничо-технічний підстилі [45, с.121-122]. Вивчаючи характерні особливості різних наук, спираючись на жанрову різноманітність аналізованих текстів, Д.Розенталь виокремлює п'ять різновидів цього стилю: науково-популярний, науково-діловий, науково-технічний (виробничо-технічний), науково-публіцистичний і науково-навчальний [52, с.33].

Н.Валгіна, звертаючи увагу на призначення аналізованих текстів (для спеціалістів, широкого кола читачів тощо), виділяє власне науковий і науково-популярний стилі та їх підстилі: науково-навчальний, науково-публіцистичний і науково-мемуарний. За змістом наукових публікацій дослідниця визначає науково-рекламний, науково-реферативний і науково-інформаційний підстилі, а також науково-інструктивний, науково-діловий, науково-фантастичний [9, с. 203]. А.Коваль, аналізуючи функційні стилі, в межах наукового виділяє такі підстилі: «власне-науковий (науково-технічний), науково-діловий, науково-популярний, науково-навчальний, науково-публіцистичний. Власне науковий підстиль характеризується суворою академічною манерою викладу. Саме з цього підстилю і виділився науково-навчальний підстиль» [24 с. 8].

Ураховуючи тему дослідження, з-поміж виокремлених підстилів розглянемо науково-навчальний, вимоги якого враховують під час укладання підручників, посібників та іншої навчальної літератури. Науковці, зокрема І. Кочан, досліджуючи науково-навчальні тексти, стверджує, що «такі тексти розраховані на дітей та молодь, тому повинні містити доступну для читача (слухача) інформацію. Вони мають книжний варіант (підручники, посібники) та усний (виклад учителя, лекція у вищому навчальному закладі). <...>. Книжні тексти цього не передбачають. Вони містять лише історичні довідки, визначення, правила, виклад суті» [28, с. 122].

Важливою для нашого дослідження, видається точка зору Н.Чепелевої про «монологічність – діалогічність» навчального тексту, яка вважає, що будь-якому навчальному тексту притаманна діалогічність (апеляція до читача, його потреб, інтересів, запитів) [66, с. 5]. Т.Кудрявцева у своїх розвідках звертає увагу на відмінність навчальних текстів від усіх інших, оскільки

«характеристики навчального тексту задаються відповідно до тих чи інших дидактичних завдань. При навчанні мови навчальний текст виконує дві специфічні функції: по-перше, демонструє використання мовних одиниць різних рівнів (текст-демонстратор) і, по-друге, служить еталоном реальних мовленнєвих витворів (текст-зразок). Ці дві основні функції знаходять відображення в мовному оформленні навчального тексту» [29, с.2].

Аналіз підручників з української мови виявив, що укладачі навчальної книги приділяють значну увагу науковому стилю: розглядають питання виникнення мови, історії її розвитку, аналізують одиниці мови їх категорії та особливості використання у тексті. Проте в опрацьованих джерелах ми не знайшли чіткого визначення та докладного опису текстів науково-навчального підстилю. Спираючись на праці дослідників, прийнятним для нас стало визначення, запропоноване Л.Златів, тому у роботі будемо спиратися на нього: « <...> науково-навчальними текстами ми називатимемо спеціально підібрані тексти загальнонаукового та профільного спрямування (взяті з мовознавчих підручників, посібників, фахових часописів та наукових збірників) і спеціально написані науково-навчальним стилем тексти-«препарати» (за термінологією Т.Кудрявцевої), «діалогічні» (за термінологією Н.Чепелевої), пристосовані до виконання конкретних навчально-мовленнєвих завдань [17, с.95]. Спираючись на це тлумачення, будемо розглядати науково-навчальні тексти, подані у підручниках з української мови.

Отже, науково-навчальний текст – це писемний або усний різновид науково-навчального підстилю, що містить пізнавальну наукову інформацію з певної теми, подану в доступній формі. До найважливіших його категорій відносимо інформативність, оцінність, зв'язність і членованість.

1.2. Структурні особливості науково-навчального тексту

Науковий стиль має ряд спільних ознак, що виявляються незалежно від характеру науки (природничі, точні, гуманітарні), відмінностей між жанрами висловлювання, що дає можливість говорити про особливості стилю в цілому, зумовлені, як зазначає А.Коваль, «складом лексики, манерою викладу та ін.» [24, с. 8]. «Усі різновиди наукового стилю, продовжує думку дослідниця, об'єднує основна функція – інформативна, основне завдання – передача наукової інформації. Характерні ознаки наукового стилю: об'єктивність і точність формулювання, насиченість інформації, її стислість» [24, с. 8].

Н.Бабич до характерних ознак наукового стилю відносить «інформативність, логічність викладу, чіткість композиції, точність, об'єктивність, доказовість, переконливість, насиченість наукового тексту термінами як показниками наукової спрямованості тексту, складність та розлогість синтаксичних конструкцій (в тому числі наявність зворотів, вставлених конструкцій тощо) [5, с. 18].

Основною метою наукових, зокрема, науково-навчальних текстів є збереження і повідомлення наукових знань, тому в основі їх структури лежать змістовий, предметний (тематичний) принципи. Семантичний тип тексту визначає його смислову структуру: один тип утворює тексти-класифікації, тексти про види, в основі яких лежать операції виділення підстав для класифікації і поділу цілого на частини відповідно до визначених підстав. Інший семантичний тип пов'язаний з текстами про будову, склад виучуваних одиниць. Типові тексти представляють матеріал, пов'язаний з навчанням граматики наукової мови, оскільки загальна смислова структура цих текстів обумовлює однаковість синтаксичної семантики речень, складових тексту в цілому. Стосовно термінології, то в процесі роботи з текстами засвоюється тільки її частина. Але, як зазначає Є. Мотина, «немає необхідності включати в навчальний матеріал в повному обсязі <...> термінологізовану лексику,

обмежившись поданням її на матеріалі двох-трьох текстів кожного з відібраних для навчання класів текстів» [39].

Сучасний науково-навчальний текст, зазначає Ю.Сурмін, повинен відповідати таким характеристикам:

- виконувати різноманітні функції (повинен мати кілька інтелектуальних оболонок, що дозволяють до нього звертатися неодноразово);
- відповідати нормативним вимогам, що висуваються до текстів такого типу;
- повинен містити повну картину знань предмета вивчення;
- має бути орієнтованим на певну освітню групу, спеціальність, рівень і обсяг знань;
- мати розвинену систему методичного забезпечення [61, с.85]..

Отже, важливими характеристиками науково-навчального тексту є його проблемність, цілеспрямованість, зв'язність. Текст має відбивати ту чи іншу проблему, орієнтувати на нові знання, досягнення дослідницької мети та завдань. Ці особливості наукового тексту визначають його структуру. Оскільки предметом нашого дослідження є науково-навчальні тексти підручників, то необхідно розглянути структуру саме таких текстів.

У підручнику, як зазначає Ю.Сурмін, системно викладаються основи знань з певної галузі з урахуванням сучасних досягнень науки, техніки і культури. При цьому підручник є основним джерелом знань для тих, кого навчають. Він має відповідати навчальній програмі і містити інформацію, обов'язкову для засвоєння. [61, с.85].

Сучасна освітня практика висуває до підручників коло вимог, найбільш важливими з яких є принципи, з-поміж яких Г.Андреев, С.Смирнов, В.Тихомиров виділяють такі:

- єдності теорії та практики (вимагає відповідності високого рівня науковості підручника й висвітлення практики, її запитань, досягнень, проблем);

- генералізації (вимагає такого викладу матеріалу, в якому головні змістові ідеї навчального курсу займають головне місце, а другорядні матеріали використовуються як ілюстративні комплексності, відповідності програмі;

- комплексності (ґрунтується на системному відборі матеріалу, відображенні усіх складових накопиченого знання);

- відповідності програмі (диктує необхідність відповідності підручника за змістом та порядком викладу матеріалу програмі, яка є основним навчально-методичним документом) [2, с. 230-232].

Ю.Сурмін, розглядаючи особливості підручника, в основі яких лежить перетворення наукового «знання в освітнє знання, тобто він вводить у процес навчання досягнення науки», спираючись на дослідження Л.Середі і В.Василенко, виокремлює ряд функцій, що виконує підручник:

- функція управління (забезпечує дидактико-методологічний зміст навчання);

- інформаційна (відображає сутність навчальної книги як носія змісту освіти у вигляді друкованого слова, ілюстрацій і т.ін.);

- систематизаційна (забезпечує систематизацію знання у вигляді, зручному для навчання і самоосвіти);

- функція трансформування (забезпечує трансформацію наукових теоретичних знань, наукових методів у спеціальне навчальне знання <...>);

- функція стимулювання (відображає особливу роль книги у стимулюванні пізнавальної діяльності);

- координаційна функція (забезпечує встановлення зв'язків з іншими джерелами інформації, між різними розділами і системами знання самого підручника);

- функція закріплення і самоконтролю (сприяє раціональній організації навчальної діяльності, самостійному оволодінню знаннями й уміннями, забезпечує стійкість знань та вмінь);

- функція раціоналізації (орієнтує на регулювання витрат часу, раціоналізацію діяльності того, кого навчають);
- функція самоосвіти (створює умови для самостійного оволодіння знаннями);
- виховна функція (передбачає формування наукового світогляду, творчого мислення, завзятості в оволодінні знаннями тими, кого навчають, впливає на формування професійних якостей, розвиває емоційно-мотиваційну сферу) [61, с.99]..

Аналізуючи зміст підручника, науковці (Г.Андрєєв, В.Василенко, Л.Серєда, Ю.Сурмін та ін.) розкрили вимоги, яким має відповідати навчальна книга:

- відповідати навчальній програмі та містити усі питання, які необхідно вивчати з дисципліни;
- подавати матеріал на сучасному науковому рівні з урахуванням останніх досягнень <..> теорії відповідної навчальної дисципліни без перевантаження навчального матеріалу надмірними дрібницями (довідковими даними і фактичним матеріалом <..>, описом зразків та побудов тощо) і дублювання теоретичного матеріалу суміжних дисциплін;
- мати науково-технічні положення й чітко сформульовані висновки, закони, <...> ілюстрації, схеми, таблиці й діаграми, а також розкривати проблемні та перспективні питання;
- забезпечувати поглиблене засвоєння дисципліни (курсу) шляхом розвитку в учнів творчого мислення та вміння на базі отриманих знань вирішувати практичні завдання;
- відповідати основним вимогам дидактики, педагогіки, психології і передовим досягненням науково-педагогічної думки й методики викладання (послідовність викладу, дозування навчального матеріалу, можливість самоконтролю тощо);

- забезпечувати вивчення дисципліни (курсу) за різними формами навчання;
- мати ретельно оформлений науковий апарат, особливо бібліографію й покажчики, які відповідають подальшому поглибленому вивченню та самостійній роботі з дисципліни (курсу) [2, с. 226].

Ю. Сурмін, розглядаючи структуру підручника, радить брати до уваги такі обставини:

1. Текст має бути чітко структурованим, поділений на розділи і параграфи. <...>

2. <...> текст повинен мати деталізований поділ на значеннєві частини, абзаци і речення, <...> всі абзаци мають бути обґрунтованими і зводитися до викладу однієї думки.

3. Текст має відрізнитися композиційно. <...>.

4. У викладі матеріалу необхідно уникати понять, які не можна однозначно інтерпретувати. <...>.

5. У тексті не має бути повторів.

6. Структура підручника, передбачає наявність назви, анотації, змісту, передмови, вступу, тексту, висновків, додатків, словника базових і основних понять, літератури і покажчиків тощо [61, с. 226].

У структурі підручника, відмічає Ю.Сурмін, інтегруються різні інформаційні матеріали, зокрема, предметний і педагогічний. При цьому предметний матеріал об'єднує теоретичний матеріал (закони, закономірності, тенденції тощо), методологічний матеріал (принципи, підходи, категорії, методи тощо) і фактологічний матеріал (факти у вигляді описів, чисел, графіків, схем, нормативних положень тощо). Педагогічні матеріали мають об'єднувати дидактичні матеріали (методичні рекомендації, вказівки, питання тощо) і довідково-орієнтаційні матеріали (анотація, вступ, зміст, список рекомендованої літератури тощо).

Отже, підручник забезпечує процес перетворення наукового знання в освітнє знання, тобто вводить у процес навчання досягнення науки.

1.3. Семантична різноманітність науково-навчальних текстів

Науково-навчальний підстиль наукового стилю поєднує в собі елементи як власне-наукового (термінологічність, системність, логічність, доказовість), так і науково-популярного (доступність, ілюстративність) викладу інформації. Дослідники (М. Жинкін, Т. Дридзе, Л. Златів, Д. Ізаренков, Г. Колшанський, М. Пентилук, Т. Симоненко, Н. Формановська та ін.) у своїх працях розкривають функції, особливості впливу на читача аналізованих текстів, з'ясовують критерії їх добору для навчання. Типологію навчальних текстів з лінгводидактичного боку ґрунтовно розглядає у своїх працях Т. Симоненко. Дослідники доводять, що науковий (науково-навчальний) текст – це не просто текст, а певний жанровий різновид, що забезпечує відповідність наукового знання його призначенню. Поняття «жанр» у різних словниках [44; 57; 65] розглядається як: 1) «вид художньої творчості, який характеризується різними мовно-стилістичними настановами й формальними ознаками; 2) різновид функціонального стилю, форма мовного спілкування, продиктована певними умовами побудови композиційно цілісного висловлювання».

Ф.Бацевич, А.Власенков, Л.Любимець, М.Стельмахович та ін. до жанрів науково-навчального тексту відносять: лекцію, семінарську доповідь, реферативне повідомлення, план, конспект, анотацію тощо. Тексти цих жанрів є носіями наукової та навчальної інформації, спрямовані на засвоєння одиниць мовної системи; мають пізнавальне, когнітивне й комунікативне спрямування. Найбільш поширеним жанром науково-навчального тексту, представленим у підручниках з української мови, є план. Великий тлумачний словник сучасної української мови подає таке тлумачення терміна: «План – це порядок розміщення частин якого-небудь викладу, його композиція» [10, с.793]. М.Наумчук і Л.Лупшинська, розглядають план як «коротку програму, що передбачає виділення частин тексту, їх взаємне розташування» [40, с.90].

Т.Ладиженська, у визначенні акцентує увагу як на структурних, так і на змістових компонентах плану, та їх інформаційній ролі: «План – це внутрішньотекстові поєднання елементів текстової інформації» [31, с.153]. Л.Любивець звертає увагу на логіку тексту: «План – це відображення логічного розвитку думки» [36, с.61].

Отже, план як різновид науково-навчального тексту має інформаційно насичений зміст і структуру, елементи якої розташовані в логічній послідовності відповідно до основних питань або тем, поданих у тексті. Науковці В.Мещеряков, М.Наумчук, М.Пентилюк та ін. виділяють такі види планів: за структурою – простий / складний; за мовленнєвою формою – усний / письмовим; за синтаксичним оформленням – називний (у формі називних або розповідних речень), питальний (містить питання), тезовий (що складається з коротких тез), цитатним (твориться за допомогою цитат) [56, с.101; 40, с.90] тощо.

Важливу роль у роботі з науково-навчальним текстом відіграє конспект. В.Лесин розглядає конспект як «стислий самостійний письмовий виклад основних ідей, положень, висновків твору, що вивчається, з наведенням фактів, доказів [32, с.43]; Н.Чепелова – як «систематичний логічний і зв'язний виклад прочитаного, який поєднує всі види запису: план, виписки, цитати, тези [66, с.85], акцентуючи увагу на структурних компонентах тексту й формах вираження, а також на оцінці прочитаного. Дослідниця зазначає, що «конспект бажано доповнювати записами, в яких виражалось б ставлення до прочитаного, думками, що виникали під час читання» [66, с. 85].

У шкільному підручнику «Українська мова» для 10–11 класів знаходимо схоже визначення конспекту як «короткого, але зв'язного і послідовного переказу змісту» [63, с. 7]. Отже, конспект як жанр науково-навчального тексту – це зв'язний, логічний, стислий виклад змісту опрацьованого матеріалу, універсальна форма запису, що містить план, виписки, цитати, тези.

По різному класифікують дослідники види конспектів, виділяючи текстуальний і плановий конспекти (Г.Гецов, Л.Любивець, Н.Чепелова),

комбінований (Л.Любивець), вільний (А.Коваль, Н.Розенберг), тематичний (Г.Граник, Л.Доблаєв), оглядовий (тематичний огляд) (Г.Гецов).

Отже, конспект – це один із жанрів науково-навчального тексту, універсальний спосіб опрацювання інформації, спрямований на засвоєння, запам'ятовування і відображення почутого або прочитаного науково-навчального тексту. Учені (О.Біляєв, Л.Симоненкова, Л.Скуратівський, Г.Шелехова) часто під словом конспект розуміють сам результат конспектування. Т.Ладиженська і В.Павлова конспектування розглядають як «процес розумової переробки й писемної фіксації прочитаного чи аудійованого тексту, результатом якого є запис у формі конспекту» [31, с.92; 43, с.3]; О.Шуневич вважає конспектування складним і змістовним записування, яке полягає в самостійній обробці матеріалу, що призводить до скорочення тексту із збереженням логіки викладу [69].

Останнім часом, як зазначає Ю.Сурмін, набуває розвитку складання великих інформаційних баз, що включають конспекти значної кількості джерел. Інформаційні бази наукового дослідження створюються за допомогою комп'ютера й утворюють електронну бібліотеку, яка може містити величезні масиви упорядкованої інформації [61]. У сучасних умовах змішаного навчання учнів української мови інформаційні бази відіграють значну роль в отриманні нової інформації, а конспект слугує для збереження її у процесі виконання учнями домашнього завдання й під час підготовки вчителя до уроку.

Таким чином, конспект – один із жанрів науково-навчального тексту, що підлягає опрацюванню учнями. Процес конспектування порівняно з іншими видами робіт сприяє вдосконаленню наукового мовлення школяра, розвиває вміння передавати зміст науково-навчальних текстів, виділяючи в них головне й підтверджуючи їх виписками й цитатами.

Учні основної школи на уроках української мови навчаються також складати відгуки (про книгу, кінофільм, спектакль тощо). У Словнику української мови знаходимо таке визначення цього поняття: «Критична стаття, відзив і т. п., зумовлені появою якоїсь книги, виступом громадського діяча

тощо». [59, с.126]; у «Словнику іншомовних слів» відгук тлумачиться як дія, як відповідь на що-небудь [58]. У підручнику «Українська мова» для 5 класу термін «відгук» розглядається як жанр науково-навчального тексту, що містить авторську думку (оцінку, враження), виражає особисте ставлення його до прочитаного, побаченого, почутого або з приводу виконаної роботи, яка надійшла на розгляд [46, с. 127].

Учні старшої школи навчаються писати рецензії. Т.Ладиженська, А.Михальська, М.Пентилюк та ін. розглядають рецензію як текст, що містить глибокий критичний аналіз, подає наукову чи літературознавчу оцінку та міркування рецензента про прочитане чи побачене. В.Лесин і О.Пулинець вважають, що рецензія належить до одного з основних жанрів критики: «Оцінка, визначення сильних сторін і хиб якогось літературного твору, наукового дослідження, театральної вистави, картини, скульптури тощо» [32, с.354]. Автори словника виділяють основні вимоги до рецензії: науковість, політична гострота, обґрунтованість висновків, чітке розкриття ідейного змісту твору і художньої досконалості, короткість і ясність у висловленні думок, доброзичливість [32, с.354-355]. Дослідники Р.Гром'як, Ю.Ковалів та ін., розглядаючи рецензії як вид тексту, виокремлюють її види: анотацію, коротку рецензію (відгук), реферативну рецензію, звичайну газетну (журнальну рецензію, проблемну рецензію), рецензію-есе, рецензію-діалог, рецензію-фейлетон, рецензію-памфлет, рецензію-жарт, рецензію-лист, авторецензію [33, с. 591]. На уроках української мови учні знайомляться з рецензіями, що містять аналіз та критичну оцінку наукового або художнього тексту.

Одним із видів обробки інформації науково-навчального тексту є реферат. В.Леонов, Ю.Сурмін та ін. розглядають реферат як «короткий виклад одного або кількох текстів», як «вторинний документ, який містить скорочений і послідовний виклад змісту першоджерела (або його частини) з основними фактичними даними і висновками [61, с. 67–68]. М.Пентилюк звертає увагу на форми викладу реферату: «Реферат (від лат.ferere – доповідати) – короткий виклад у письмовій формі чи виголошений усно основний зміст опрацьованої

студентом (учнем) літератури з певної теми» [51, с.13]. На усний та писемний виклад матеріалу реферату вказували й В.Лесин і О.Пулинець [32]. Науковці відмічають, що реферат «може бути присвячено окремій проблемі або містити узагальнення різних точок зору з визначеної теми. Від звичайного конспектування наукової літератури реферат відрізняється тим, що в ньому викладаються (зіставляються, оцінюються) різні точки зору на аналізовану проблему і при цьому укладач реферату визначає своє ставлення до розглянутих наукових позицій, поглядів або визначень, що належать різним авторам. Його підготовка є засобом формування навичок роботи з літературою [61, с. 68]. Основною властивістю реферату є його інформативність, яка формується в процесі скороченого викладу змісту першоджерела і передбачає узагальнення матеріалу. Як відзначає В. Леонов, «Мистецтво реферату виявляється в майстерності скорочення тексту й умінні коротко викласти його інформативні фрагменти» [61, с. 68–69].

Одним із найскладніших жанрів науково-навчального тексту є підручник, навчальний посібник, науково-методичний посібник тощо. Підручник – основне навчальне видання, яке містить базові знання з дисципліни. Його зміст відображає певну систему знань, що утворюють ядро інформації з певної науки або сфери діяльності. Крім того, підручник містить характеристику методів отримання і використання знань, а також ключові проблеми і найважливіші тенденції розвитку певної науки чи сфери діяльності. Ю.Сурмін зазначає, що «підручник являє собою найбільш повний виклад знання в освітніх цілях з тієї чи іншої навчальної дисципліни. <...> Підручник – це основний вид навчальної літератури. Він містить, насамперед, базові знання з предмета, включає апробовані дані й відомості, розкриває методичні аспекти одержання знань у тій чи іншій галузі, дає характеристику найважливіших процесів і явищ» тощо [61, с.84–85].

У процесі навчання підручник може доповнюватися додатковими виданнями, зокрема: навчальним посібником, практикумом, хрестоматією, а також навчально-методичними виданнями (методичні вказівки, методичні

рекомедації). Навчальний посібник містить в основному новий матеріал з курсу, сприяє розширенню інформації, вміщеній у підручнику. Його зміст розкриває важливі проблеми і тенденції розвитку певної науки чи сфери діяльності. Навчальний посібник, за Ю.Сурміним, – «це навчально-теоретичне видання, офіційно затверджене як такий вид видання, що частково або цілком заміняє або доповнює підручник; це одне «із основних джерел знань з конкретної дисципліни і призначений для самостійного засвоєння» [61, с. 85]. Підручник і навчальний посібник мають спільні і відмінні ознаки. До спільних ознак належать: науковість, об'єктивність викладеного матеріалу; відповідність навчальній програмі; наступність і перспективність у процесі розгортання навчального курсу; доступність подання матеріалу. До відмінних – підручник містить обов'язковий зміст навчального курсу, а навчальний посібник доповнює підручник і може розглядати не всі розділи, теми, проблеми, а лише ті, що, на думку автора, потребують особливої уваги.

Ю.Сурмін до науково-навчальних текстів відносить такі посібники: навчально-наочний посібник (містить ілюстративно-наочні матеріали), навчально-методичний посібник (містить методичні вказівки щодо викладання дисципліни або організації самостійної роботи учнів), практикум (містить тематику, завдання і методичні рекомендації з виконання лабораторних або практичних робіт в обсязі визначеного курсу; слугує для організації і управління самостійною роботою студентів у процесі лабораторних (практичних) занять. [61, с. 85].

Таким чином, науково-навчальні тексти за своїми своїм призначенням і структурою досить різноманітні. Найбільш поширеними жанрам науково-навчальних текстів є план, конспект, відгук, рецензія, реферат. До видів навчальної літератури відносимо підручник, навчальний посібник, науково-методичний посібник тощо, які містять базову й додаткову інформацію з предмета, дані й відомості, що розкривають методичні аспекти одержання знань у тій чи іншій галузі.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ

2.1. Шкільний підручник з української мови

Українська мова, що вивчається в закладах загальної середньої освіти, спрямована на розв'язання навчальних завдань, з-поміж яких найважливішими є формування мовної, мовленнєвої, соціокультурної комунікативної та предметної компетентностей учнів у процесі опанування ними мовної теорії, що сприяє збагаченню словникового запасу учнів термінологічною лексикою та фразеологією; формуванню в них умінь самостійно підвищувати рівень знань із предмета й удосконалювати культуру мовлення.

З-поміж усіх видів навчальної літератури, спрямованої на засвоєння учнями нових понять і формування необхідних умінь і навичок, важливе місце посідає шкільний підручник, який за своїм змістом і структурою відповідає чинній програмі. «Підручник – це жанр навчальної літератури, змістом якого є основи предмету, що вивчається, які викладені відповідно до загальноприйнятої системи або типу навчання; це мовленнєве відтворення змісту освіти, відповідним чином підготовлений навчальний текст» [67, с. 2].

Як торкнутися історії, то вперше теорія підручника була розроблена Яном Амосом Коменським. Створивши ілюстрований підручник «Світ чуттєвих речей в картинках», учений розробив теоретичні засади побудови шкільного підручника, що включають такі складники: науковість (зміст повинен бути повним, обґрунтованим) і доступність; розкривають роль і місце підручника в процесі навчання (для кожного навчального предмета один самостійний підручник); визначають обсяг матеріалу та інші. Я.А.Коменський стверджував, що той, «хто хоче бути освіченим, повинен цінувати книги <...>» [27]. К.Ушинського вважають теоретиком навчальної книги. Він сформував чіткі положення стосовно теорії шкільного підручника, акцентував увагу на

необхідності привчати учнів до роботи з навчальною книгою. Отже, підручник має стати інструментом для вчителя та засобом навчання для учнів.

Аналіз чинних підручників з української мови для учнів 5–9 класів зумовив необхідність дослідити основні вимоги до подання теоретичного матеріалу, з'ясувати функції та структуру аналізованих підручників, розкрити роль науково-навчального тексту в засвоєнні учнями навчального матеріалу.

Вивчення української мови в 5–9 класі здійснюється за підручниками «Українська мова», рекомендованими Міністерством освіти і науки України, створеними авторами: О.Глазовою (К.: Видавничий дім «Освіта», 2014); С.Єрмоленко, В.Сичовою, М.Жук. (К.: Грамота, 2014); О.Заболотним, В. Заболотним (К.: Генеза, 2014); «Рідна мова», «Українська мова» створеними колективом авторів: М.Пентилюк, І.Гайдаєнко, С.Омельчуком, А.Ляшккевич (К.: Видавничий дім «Освіта», 2007–2011) та інші.

Для аналізу було обрано підручники «Рідна мова» для учнів 5–8 класів і «Українська мова» для учнів 9 класу, створені авторським колективом (М.Пентилюк, І.Гайдаєнко, С.Омельчуком, А.Ляшккевич), за загальною редакцією М. Пентилюк. Підручники розроблено відповідно до сучасних вимог, з урахуванням здобутків лінгвістичної науки й культури, освітніх стандартів і чинних програм. Матеріал підручників спрямований на засвоєння учнями основ науки про мову, розвиток мовних (фонетичних, лексичних, граматичних, стилістичних та ін.) і мовленнєвих умінь і навичок, умінь послуговуватися термінами, працювати з текстами.

Аналізовані підручники, відповідають принципам створення їх, вимогам відбору і структурування навчального матеріалу виконують необхідні функції, з-поміж яких М.Пентилюк виділяє такі:

- «інформаційно-когнітивну (містить теоретичний матеріал, спрямований на розвиток пізнавальних умінь і навичок) – підручник є джерелом засвоєння навчальної інформації. Робота з ним розвиває вміння і навички, конспектування, складання тез, анотацій, узагальнення, виділення головного із загального, логічного запам'ятовування; необхідна для самоосвіти;

- трансформаційну – матеріал підручника відповідає віковим особливостям учнів, доступний для засвоєння ними навчальної інформації;
- систематизувально-узагальнувальною (матеріал підручника подано в певній системі з узагальненням набутих знань, умінь і навичок у початковій школі й упродовж навчальних років у наступних класах) – забезпечує систему у викладання різних тем, аналізу текстів (основного й додаткового) та позатекстового матеріалу;
- креативно-комунікативну (забезпечує розвиток творчих умінь і навичок учнів, формування комунікативної компетентності) – мотивує учні до роботи з підручником та матеріалом, призначеним для вивчення;
- розвивальну (забезпечуватиме розвиток мовлення і мислення та формування національної свідомості учнів);
- етичну й естетичну (містить матеріал, що забезпечує виховання культури спілкування учнів та ознайомлення з культурними надбаннями свого та інших народів);
- виховну (сприяє вихованню національно-мовної особистості, її високих моральних якостей);
- функцію закріплення матеріалу, що спираються на принципи диференціації та індивідуалізації навчання, в основі яких лежить можливість повторення вивченого матеріалу, поглиблення і корекції знань, перевірки учнем правильного засвоєння ним понять, точності засвоєних правил, висновків;
- інтегруючу функцію, пов'язану з принципом міжпредметних зв'язків – використання додаткової інформації із суміжних наук [45]
- координаційну функцію – сприяє роботі з матеріалом підручника й використанню допоміжних засобів навчання (карт, ілюстрацій, таблиць, схем).

Невід'ємним складником аналізованих підручників є структура, що містить зміст (перелік розділів); вступ (передмову); основний текст (теоретичний матеріал); додатковий текст (питання, тести для самоконтролю); довідково-інформаційні матеріали (таблиці, схеми); апарат орієнтування

(предметний, іменний покажчики). Проаналізуємо зазначені структурні елементи підручника.

Зміст – це перелік заголовків рубрик у книзі, які точно збігаються із заголовками у тексті підручника. Наприклад [47, с. 269]:

ЗМІСТ

Любі друзі!.....3

ВСТУП

§ 1. Краса і багатство української мови 4

Зв'язне мовлення. Спілкування й мовлення. Загальне уявлення про ситуацію спілкування та її складові 6

ПОВТОРЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ Й ПОГЛИБЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО В П'ЯТОМУ КЛАСІ

§ 2. Словосполучення й речення. Головні члени речення 9

§ 3. Звертання, вставні слова, однорідні члени речення.
Розділові знаки у простому реченні 11

§ 4. Складне речення. Пряма мова. Діалог 13

§ 5. Структура тексту. Типи і стилі мовлення. Поняття
про офіційно-діловий стиль 16

Зв'язне мовлення. Складання ділових паперів. План роботи. Оголошення 20

Вступ (передмова) «*Юні друзі!*» у навчальній книзі відповідає основним вимогам. У ньому розкривається роль і значення навчальної дисципліни; визначено місце курсу з-поміж інших дисциплін; містить основні завдання, які необхідно виконати; висловлюється побажання, «що підручник допоможе <..> поступово набувати нових знань з української мови, умінь цікаво та змістовно висловлюватися» [47, с. 3]. Наприклад:

Юні друзі!

Ви вже шестикласники і продовжуєте оволодівати багатствами рідної мови. Добрим вашим помічником і порадиником на шляху до знань стане цей підручник.

У ньому ви знайдете матеріал про красу й багатство української мови, про її словниковий склад та способи творення слів, про частини мови, що є основою для побудови різних висловлювань. Виконуючи ситуативні завдання, ви набудете вмінь успішно спілкуватися.

Спираючись на текстоцентричний підхід, *теоретичний матеріал* підручників подано у вигляді текстів, які структуровано на окремі розділи, підрозділи, теми, де розглядаються ключові поняття і терміни, формулюються

правила і визначення, подаються приклади використання тих чи тих одиниць мови для кращого засвоєння їх учнями. Залежно від змісту і використання в навчальному процесі тексти, представлені в підручниках, поділяємо на *основні, додаткові та пояснювальні*, які мають свою структуру й особливості. *Основний текст* підручника тісно пов'язаний із системою понять (мовних і мовленнєвих), що вивчаються, з урахуванням рівня готовності учнів сприймати цей матеріал. Наприклад [47, с. 86]:

Відмінки іменників

Іменники, пов'язуючись у реченні з іншими словами, змінюються з а в і д м і н к а м и. В українській мові є сім відмінків. Називний відмінок називається п р я м и м, а решта — н е п р я м и м и.

Враховуючи способи розкриття виучуваних понять, основний текст має описовий або змішаний характер. Відповідно до цього тексти підручників поділяємо на тексти-описи, тексти-розповіді, тексти-міркування. Вони пов'язані зі змістом мовного матеріалу та системою вправ і завдань, спрямованих на засвоєння одиниць мови. Наприклад, текст-розповідь (фрагмент) [47, с. 111]:

Іменники IV відміни у знахідному відмінку множини мають д в і ф о р м и: 1) назви неістот — форму називного відмінка множини: *горнята, племена*; 2) назви істот — форму родового відмінка множини: *малят, гусенят*.

Іменники IV відміни в орудному відмінку однини втрачають суфікси *-ат-, -ят-, -ен-*: *лошам, телям, ім'ям* (але: *іменем*).

або текст-опис (фрагмент) [47, с. 151]:

Деякі прикметники не утворюють ступенів порівняння за допомогою суфіксів і префіксів. Це прикметники *вічний, гожий*, відносні прикметники у значенні якісних, наприклад, *оксамитовий* (ніжний, м'який) *голос* та інші. І як легко створюються ці граматичні прикметникові значення *слівцями більш, найбільш: більш вічний, більш гожий, більш оксамитовий*. Та найбільша перевага складених форм ступенів порівняння ось у чому. Суфікси та префікси **безсилі самі створити** антонімічні значення. Тут на допомогу нам також прийшли слова *більш, менш, найбільш, найменш*. **Будь ласка**, від будь-якого прикметника утворюйте всі форми ступенів порівняння з антонімічним значенням: *більш талановитий — менш талановитий, найбільш досвідчений — найменш досвідчений*.

Такі тексти сприяють засвоєнню учнями вже готових понять, навчають уважного читання їх, аналізу та відтворення вивчених одиниць у власних висловлюваннях.

Додатковий текст тісно пов'язаний із основним і представлений в підручника як дидактичний матеріал, запитання і завдання до вправ або до різних форм контролю, пам'ятки, інструктивні матеріали, таблиці, методичні рекомендації, вказівки тощо). Наприклад, вивчення теми «Відмінювання іменників, що мають форму множини» супроводжується таблицею, що дає можливість учням краще засвоїти навчальний матеріал [47, с. 111]:

Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини

Н.	<i>діти</i>	<i>сани</i>	<i>Карпати</i>
Р.	<i>дітей</i>	<i>саней</i>	<i>Карпат</i>
Д.	<i>дітям</i>	<i>сáням</i>	<i>Карпатам</i>
Зн.	<i>дітей</i>	<i>сани</i>	<i>Карпати</i>
Ор.	<i>дітьми</i>	<i>саньми (санями)</i>	<i>Карпатами</i>
М.	<i>(на) дітях</i>	<i>(на) санях</i>	<i>(у) Карпатах</i>
Кл.	<i>діти</i>	<i>сани</i>	<i>Карпати</i>

Пам'ятка, уміщена в підручнику для 6 класу, спрямована на ознайомлення учнів із структурою текстів-роздумів, що сприяє кращому ознайомленню ними зі структурою текстів-роздумів [47, с. 196]:

ПАМ'ЯТКА

Структура тексту типу роздуму

1. Роздум (міркування) — твір або частина твору, де автор висловлює свої думки, переживання, почуття.
2. Роздум обов'язково включає три частини: тезу, доведення, висновки.
3. **Теза** — положення, що коротко й чітко формулює основну думку твору, те, що треба довести.
4. **Доведення** — встановлення правильності будь-якого судження на підставі інших суджень, уже перевірених практикою.
5. **Висновок** — остаточна думка про що-небудь, логічний підсумок, зроблений на основі спостережень, міркувань.
6. Текст типу роздуму найчастіше будується у формі монологу.

З-поміж *нетекстових компонентів* підручника було виділено *ілюстративний матеріал*: ілюстрації, таблиці, схеми, рисунки, фотографії, основні поняття, слова, правопис яких необхідно запам'ятати тощо. Він містить окремі відомості про одиниці мови, подані у вигляді таблиць і схем, полегшує сприйняття та запам'ятовування мовного матеріалу. Наприклад: [47, с. 110].

Орфограма
Букви *о, е, є* в закінченнях орудного
відмінка однини іменників I відміни
книгою, зорею, площею

або слова, наголос у яких чи правопис яких треба запам'ятати [47, 120, 128]:

камі́ння
насі́ння
ма́рево

Кабіне́т
Міні́стрів
Украї́ни —
Кабмі́н

Підручник містить також і *довідково-орієнтаційний матеріал* (анотація, апарат орієнтування, список рекомендованої літератури, словник термінів тощо). Наприклад, підручник для 6 класу містить у кінці тлумачний словник, до якого учні можуть звертатися, якщо виникають труднощі у тлумаченні або вживанні слова чи групи слів. Ознайомлення із цими словами сприяє

розвиткові в учнів мовленнєвих умінь і навичок уживати слова відповідно до їх лексичного значення [47, с. 263]:

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

Акліматизація. 1. Пристосування рослин або тварин до нових кліматичних умов. 2. Пристосування.

Арктика. Частина земної поверхні, що знаходиться на Північному полюсі.

Комунікація. 1. Шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо. 2. Те саме, що спілкування; зв'язок.

Припущення. Думка про можливість, імовірність чого-небудь.

Реквізіт. 1. Сукупність справжніх чи бутафорських речей, необхідних для вистави або кінозйомки. 2. Обов'язковий елемент оформлення офіційних документів: дата, місце складання, підписи, печатка і т. ін.

Одним із завдань, реалізованих авторами підручника, є засвоєння учнями системи мовних і мовленнєвих одиниць, оволодіння виражальними засобами й користування ними в різних ситуаціях спілкування; усвідомлення того, що без мови не можливе становлення мовної особистості. Такий матеріал підручника, на думку М. Пентилюк, «позитивно впливатиме на розвиток гуманістичного світогляду учнів, етики спілкування й загальної культури» [45]. Наприклад [47]:

Поняття Батьківщина для кожного з нас нерозривно пов'язане з образами її благословенної природи. Туманний ранок і осінній день, гречане поле і літній нескінченний степ, солов'їний гай і вишневий садок — усе це зливається в єдиний образ рідного краю.

Формулювання основних положень, висновків в аналізованих підручниках чіткі та зрозумілі. Значну роль у них відіграє не лише доступність інформації, а й проблемність викладу її, можливість підручника збуджувати інтерес учнів до навчання, розвивати творче й креативне мислення. Наприклад [47, с. 159];

?...ПОДУМАЙТЕ І ДАЙТЕ ВІДПОВІДІ...?

1. Від чого залежить рід, число, відмінок прикметників? Наведіть приклади.
2. Скільки груп відмінювання мають прикметники й від чого це залежить?
3. Як визначити написання закінчення прикметника?

Отже, підручник, виконуючи свої функції, містить теоретичні відомості про одиниці мови, які мають засвоїти учні, спрямований розвиток їхнього мовлення.

Сьогодні у практиці навчання різних предметів й української зокрема, вчителі все частіше звертаються до електронного підручника. М. Кадемія, розглядаючи питання упровадження електронних засобів у навчальний процес, подає таке визначення цього поняття: «Електронний підручник – це електронний програмний комплекс навчальних матеріалів з конкретного предмета» [кадемія, с. 191]. Дослідник зазначає, що такий засіб навчання не зводиться до електронної транскрипції звичайного підручника, а будується за власними принципами і має такі відмінності:

- має практично необмежений обсяг структурованого, багаторівневого знання, можливість швидкого пошуку й одержання необхідних знань;
  - виявляє нову якість управління навчанням учнів;
  - має велику вірогідність використання отриманих знань;
- усуває проблеми відстані, створює можливість дистанційного навчання [22, с. 191].

С. Єрмоленко, А. Пономаренко, С. Чемеркін, В. Шляхова розробляючи концепцію електронного підручника з української мови, звертають увагу, що «електронний підручник забезпечує за допомогою єдиної комп'ютерної програми реалізацію дидактичних можливостей засобів інформаційно-телекомунікаційних технологій у всіх ланках навчання української мови: <..> інтенсифікує й урізноманітнює практичне засвоєння мови, введе теоретичний матеріал (лінгвістична лінія програми) в комунікативні ситуації, пов'язані з різними сферами суспільного життя українців. <...> Поєднання текстових,

графічних, візуальних, аудіальних засобів сприятиме зацікавленому, розвивальному навчанню, мотивуватиме зростання інтересу до вивчення мови як засобу пізнання» [18].

При цьому, зазначає М. Кадемія, «електронний підручник, забезпечує неперервність і повноту дидактичного циклу процесу навчання, надає теоретичний матеріал, організовує тренувальну навчальну діяльність і контроль рівня знань, інформаційно-пошукову діяльність, математичне і імітаційне моделювання з комп'ютерною візуалізацією» [22, с. 191].

Дослідники С. Єрмоленко, А. Пономаренко, С. Чемеркін, В. Шляхова визначають і практичне значення електронного підручника як для учнів, так і для вчителя, в основі якого лежить те, що «учень сам за допомогою спілкування з комп'ютером зможе оцінити рівень своєї підготовки, засвоєння конкретної теми в кожному класі. За допомогою відсилань до роботи над помилками <...> повторює правила, виконує додаткові вправи, правильність виконання яких оцінює комп'ютер. Спілкування з комп'ютером дає змогу ефективно виконувати тестові завдання».

Натомість учитель, «маючи в підручнику рекомендації оцінювання навчальних досягнень учнів, зможе диференціювати учнівські знання. Крім того, він матиме потрібну для роботи інформацію про рекомендовані обсяги диктантів, переказів, творів, таблиці про рекомендований обсяг текстів» тощо [18].

Отже, використання електронного підручника з української мови «створює умови для <..> широкого комунікативного зв'язку». <...> використання усіх технічних можливостей, які доступні сьогодні користувачеві цифрової техніки» [18]. Учень, навчаючись за таким підручником, має змогу користуватися мультимедіа (відео, аудіо, анімацією тощо), може спілкуватися як з викладачем, так і з однокласниками, виконуючи різні завдання і вправи; аналізувати теоретичний матеріал, давати відповіді на запитання. Запропонована система контрольних, тестових та інших навчальних завдань,

дає змогу учневі досягти певного освітнього рівня на всіх етапах вивчення української мови.

2.2. Текстова основа підручників: структурно-семантичні особливості

У теорії навчання виклад матеріалу (усного або писемного) називають текстом. Один і той самий текст має різну інформаційну цінність.

Навчальний текст, що містить підручник, необхідний для отримання інформації, розкриття змісту матеріалу. Окрім того, навчальний текст повинен здійснювати на учня певний емоційний вплив, викликати інтерес до предмета навчання. Тому підручник має будуватися на основі тексту.

Критерії добору текстів подано в підручнику «Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах», з-поміж яких автори виділяють такі:

- високий рівень їх інформативної насиченості, актуальність, доступність, що забезпечує можливість адекватного сприйняття змісту твору синхронно з його читанням;
- наповнення дидактично значущими мовними одиницями відповідно до теми уроку;
- досконалість відбору мовних одиниць у створенні тексту відповідного стилю мови;
- здатність тексту бути об'єктом пошукової діяльності учнів;
- спроможність тексту спонукати учнів до словесного самовдосконалення [38].

Ідучи за цими критеріями, проаналізуємо відповідність їм науково-навчальних текстів, представлених в підручниках з української мови.

1. Актуальність тексту забезпечується вимогами чинної програми та етапам навчання української мови; інформативність – теоретичним матеріалом, поданим у підручнику; доступність забезпечується врахуванням рівня розвитку учнів, їхніх вікових і психологічних особливостей. Наприклад, у підручнику для 5 класу, вивчаючи тему «Словосполучення», учні мають змогу працювати з науково-навчальним текстом як основним джерелом інформації, так і з додатковим для глибшого засвоєння навчального матеріалу.

Основний текст містить визначення поняття «словосполучення», подає інформацію про його структуру, зв'язок слів у словосполученні та їх будову: *«Словосполучення – синтаксична одиниця, яка складається з двох або більше повнозначних слів і служить назвою предметів, дій або їх ознак (дрібненькі опеньки, сісти на поїзд, різко повернутися). Словосполучення має свою структуру: головне і залежне слово. Слова у словосполученні зв'язуються за змістом і граматично»....[46, с. 51].*

Натомість у 8 класі під час вивчення цієї ж теми «Словосполучення» укладачі підручника пропонують пригадати вивчене і, спираючись на схему «Словосполучення» (додатковий текст, що виконує функцію основного на цьому етапі навчання), пропонують виконати завдання: *«Розгляньте схему і складіть розповідь про види словосполучень за способом вираження головного слова» [49, с. 22].* Основний текст цієї теми спрямований на поглиблення знань учнів про словосполучення, зокрема, учні знайомляться із видами зв'язку слів у словосполученні: *«У словосполученні між головним і залежним словами розрізняють три види зв'язку: узгодження, керування і прилягання» [49, с. 27].*

Опрацьовуючи один і той же матеріал, учні 8 класу, окрім відомих для них понять (словосполучення, головне і залежне слово) знайомляться з новими: *прості і складні словосполучення; за морфологічним вираженням головного поділяються на іменникові, прикметникові, числівникові тощо; за видами граматичного зв'язку розрізняємо узгодження, керування і прилягання тощо [49, с. 27].*

У цих підручниках знаходимо і додаткові тексти, які слугують, як зауважує Л.Шевчук, «для розширення, поглиблення інформації, яку охоплює основний текст (для її глибшого та повнішого розуміння, кращого засвоєння)» [68]. У підручнику для 5 класу натрапляємо на таку додаткову інформацію:

Увага! *Не є словосполученнями:*

1) іменники з прийменниками (в небі, на сході);

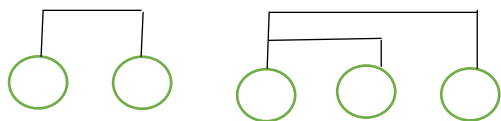
2) слова з'єднані сполучниками і, й, та (багряні й червоні);

граматична основа – підмет і присудок (Тече річка) ....[46, с. 50].

У 8 класі додаткову функцію виконую текст «Зразок усного розбору словосполучення» [8, с. 29], спрямований на формування вмінь аналізувати словосполучення й робити висновки, спираючись на засвоєнні знання з теми.

Водночас, звертає увагу Л. Шевчук, «для повноцінної реалізації інформаційної ролі підручника важливими є такі позатекстові компоненти, як ілюстративний матеріал, апарат орієнтування» тощо. До позатекстових компонентів, представлених в підручниках, варто віднести таблиці: «Словосполучення» [5, с. 47] та «Види зв'язку слів у словосполученні» [8, с. 24]., а також алгоритм «Синтаксичного розбору словосполучення» [5, с. 51; 8, с. 29]. Варто зауважити, що запропоновані таблиці можуть замінювати основний текст, оскільки вони несуть основне смислове навантаження, використовуються нарівні з текстом.

У підручнику для 5 класу знаходимо й елементи апарату орієнтування – позначення схем словосполучень [46, с. 49]:

2. Аналізуючи науково-навчальні тексти підручників, дійшли висновку, що за способом реалізації категорії інформативності переважна більшість їх це тексти-розповіді, основне завдання яких подати нову навчальну інформацію з певної теми. Аналізований в підручниках для 5 і 8 класів теоретичний матеріал з теми «Словосполучення» теж належить до текстів-розповідей як за змістом, так і за структурою. Кожний із текстів висвітлює науково-навчальну інформацію відповідно до теми і класу. Він поділений на абзаци, кожний із яких містить завершену мікродумку, а також містить мовні одиниці відповідно до теми уроку: *словосполучення, головне і залежне слово, лексичні, фразеологічні словосполучення, прості і складні словосполучення, засоби зв'язку між словами у словосполученні* тощо.

3. Щодо стилю мовлення, то в аналізованих текстах представлено досконалий відбір мовних одиниць, що відповідають науково-навчальному підстилю мовлення наукового стилю, зокрема це терміни і поняття:

словосполучення, узгодження, керування, прилягання, речення, повнозначне слово; загальноживана лексика: поєднання двох і більше слів, слова пов'язуються тощо.

4. Аналізовані тексти також можуть бути і об'єктом пошукової роботи учнів. Наприклад, у підручнику для 5 класу знаходимо таке завдання: *Подані словосполучення поділіть на лексичні і фразеологічні. Замініть фразеологічні словосполучення іншим словом або словами, що відповідають їх значенню. З'ясуйте відмінність фразеологічних словосполучень від лексичних, ознайомившись із теоретичними відомостями на с. 52.* [46, с. 49].

Підручник для 8 класу містить завдання, яке, спираючись на навчальний текст, спонукає учнів до словесного самовдосконалення: *Уявіть, що ви готуетесь до тематичного оцінювання з теми «Словосполучення». Складіть висловлювання про словосполучення, використовуючи алгоритм (див. с. 29) і теоретичний матеріал. Доберіть власні приклади. Яким стилем мовлення скористаєтесь?* [49, с. 27]

«Системне використання текстового матеріалу в підручниках, на думку О.Горошкіної, ознайомлює учнів із характерними особливостями зв'язку висловлення й готує до глибокого розуміння класичних і створення власних текстів» [16].

Дослідниця доводить, що «стратегія пошуку інформації і розуміння прочитаного передбачає такі кроки:

- визначення теми, головної думки, мети, призначення тексту;
- формулювання тези, що виражає загальний смисл тексту; смислове згортання інформації, висловленої в тексті» [16].

Натомість «стратегія перетворення й інтерпретування інформації містить такі кроки, як структурування текстів з використанням, списків, заголовків, покликань;

- перетворення текстового масиву в інші форми представлення інформації – таблиці, графіки, діаграми тощо, інтерпретування тексту, що передбачає зіставлення й протиставлення переданої в тексті інформації [16].

Ідучи за науковицею, «стратегія оцінювання інформації передбачає вміння пов'язувати інформацію, уміщену в тексті, зі знаннями, наявними в учнів і отриманими з інших джерел;

- пошук аргументів для доведення власної точки зору, оцінювання змісту й форми тексту, використання автором мовних засобів, висловлення власної думки про текст» [16]

У цьому зв'язку, «зміст підручника, акцентує увагу О.Горошкіна, доцільно спрямувати із навчання мовної теорії на оволодіння мовою як даром рідного слова, на вправляння в усному й писемному мовленні, спілкуванні, на розвиток мовлення, на створення максимально сприятливих умов для мовленнєвої самореалізації учнів через упровадження в практику творчих вправ, дослідницько-пошукових завдань, проведення мовних спостережень і дослідів, розвиток монологічного й діалогічного мовлення з урахуванням ситуації спілкування тощо [16].

Система вправ, запропонована в підручниках «Рідна мова» для 5,6,7, 8 класів, спирається текстоцентричний підхід, який дозволяє вивчати не окремі мовні факти, а їх застосування в конкретних висловлюваннях. Так, вивчаючи матеріал про самостійні частини мови, учні 6 класу навчаються правильно оперувати термінами і поняттями (*категорія роду, категорія числа іменника, ступені порівняння прикметників, кількісні, порядкові числівники, розряди займенників* тощо), знайомляться з новими мовленнєвознавчими поняттями (*опис, будова опису (приміщення, природи)*), навчаються поєднання в одному тексті різних типів мовлення (*розповіді й опису*) та ін.) й поглиблюють знання про текст (с. 69, 70, 77, 86, 88, 90), його будову (с. 136, 160, 243); набувають практичних умінь визначати тему й основну думку тексту, добирати заголовок до нього (с. 70, 71, 77, 105, 107, 110, 113, 161, 231); визначати стиль і тип мовлення (с. 71, 78, 86, 94, 102, 136, 148, 159, 161); з'ясовувати засоби зв'язку у тексті, спираючись на вивчений матеріал (с. 74, 304, 311); складати діалоги (с. 75, 90, 96, 101, 118, 134, 151, 234, 260), монологи (с. 75, 79, 80, 126, 205), визначаючи їх структуру; складати тексти різних типів: розповіді (с. 76, 80, 81,

89, 158), описи (с. 101, 139, 147, 148, 175, 176), міркування (с. 94), удосконалюють уміння й навички з аудіювання (с. 105, 11, 191), читання (с. 113, 140, 168, 208) тощо.

Підручник для 6 класу містить вправи, спрямовані на поглиблення знань тих чи тих понять. Наприклад, цікавим є завдання на самостійне опрацювання учнями нових понять під час вивчення теми «Іменник»: *Спишіть текст, розкриваючи дужки. Доберіть заголовок. Доведіть необхідність змінювання слів для побудови **тексту** й розуміння його **змісту**. Доведіть **стильову належність тексту** прикладами (іменниками, прикметниками)* (47, с. 70)

Виконуючи завдання, учні навчаються послуговуватися вивченими мовними одиницями під час аналізу запропонованого тексту, розкриваючи їхню сутність і роль у контексті, а також навчаються вводити вивчені одиниці у власне створені висловлювання.

Позитивним у підручнику є те, що тексти вправ, пропонувані для вивчення лінгвістичної теми, містять як передтекстові, так і післятекстові завдання, спрямовані на розвиток мовлення учнів, формування вмінь оперувати вивченими поняттями. Наприклад: (передтекстове завдання) *Прочитайте текст. Який це тип мовлення? Чому автор скористався саме ним?* Таке завдання до вправи вимагає від учнів пригадати значення понять *тип мовлення* (*опис, розповідь, міркування*), *текст*.

Післятекстове завдання спрямоване на формування вмінь оперувати новими поняттями. *Які думки викликав в вас текст? Висловіть свої міркування. наведіть приклади.* (47, с. 78).

Виконуючи ці завдання, учні, пригадують вивчене, намагаються дати визначення новим поняттям (самостійно або за підручником), що сприяє повторенню й закріпленню вивченого.

Ідучи за Л.Златів і Л.Шевцовою, проаналізуємо вправи за рівнем творчості або складністю [17]. У підручнику представлено такі вправи:

- **рецептивні**, які мають на меті перевірку рівня засвоєння одиниць мови: *Підготуйте розповідь на тему «Синтаксична роль іменників у називному*

відмінку» (47, с.76); *Прочитайте текст. Який це тип мовлення? Чому автор скористався саме ним?* (47, с. 78).

Репродуктивні вправи, спрямовані на формування вмінь аналізувати, трансформувати запропонований матеріал: *Яким стилем написано текст? Чи розкриває тему, основну думку заголовок? Знайдіть у тексті іменники зменшувально-пестливого значення, поясніть їх стилістичну роль. Прочитайте пам'ятку й назвіть особливості докладного переказу художнього тексту. Прочитайте текст. Поділіть його на частини, складіть план і докладно перекажіть* (47, с. 122).

Продуктивні вправи мають переважно творчий характер і спрямовані на формування в учнів мовленнєвих умінь створювати власні висловлювання: *Складіть і розіграйте діалоги за ситуаціями. Уживайте прикметники різних ступенів порівняння* (47, с. 151) тощо.

Таким чином, аналіз текстів підручників з української мови та системи вправ, що містяться в них засвідчив, що навчальна книга відповідає сучасним вимогам, спрямована на засвоєння учнями мовних одиниць. Тексти, представлені в підручниках, відповідають вимогам науково-навчального підстилю мовлення наукового стилю, виконують інформаційну, трансформаційну, систематизувально-узагальнувальну, креативно-комунікативну й координаційну функції.

2.3. Мовні особливості науково-навчальних текстів

Проблема мовних особливостей шкільних підручників досліджується лінгвістами та психолінгвістами. Навчальний текст шкільного підручника відповідає таким вимогам: логічності, зв'язності, цілісності, доступності, науковості, послідовності тощо.

Дослідженню мовного матеріалу шкільних підручників присвятили свої праці М. Вашуленко, Б. Грінченко, І. Гудзик, І. Огієнко, Л. Скуратівський, В.Сухомлинський, Я. Чепіга та ін.

Важливою ознакою навчального тексту є точність, що виявляється у відображенні фактів дійсності думкою і у відображенні думки у слові. Точність вживання слова, відповідність його значенню – важлива умова його сприйняття. Д.Єрін, А.Єріна, В.Захожай, аналізуючи тексти науко-навчальної літератури, доводять, що у викладі інформації увагу необхідно зосереджувати на змісті та логічній послідовності повідомлення. Дослідники зазначають, що «спеціальні функційно-лексичні засоби наукової мови вказують на такі логічні зв'язки: послідовність розвитку думки (*спочатку; передусім; по-перше* тощо); причинно-наслідкові відношення (*завдяки тому, що...; внаслідок ...;* тощо) та інше.

Засобами зв'язку у текстах можуть бути займенники, прикметники і прислівники: *цей, такий, названий, зазначений*. Наприклад: Це (загальнонавчальні слова) найпоширеніші слова, що називають явища і предмети навколишньої дійсності [47, с. 41].

Слова *дійсно і насправді, як, так* вказують, що наступний за ними текст має слугувати доведенням, слова з *другого боку, хоча, проте, але, втім як, так* готують до сприйняття, протиставлення, або – до пояснення. Наприклад: *Багатозначні слова уживаються як у прямому, так і в переносному значенні* [46, с. 208]; *Слова шелестить, видзвонює та тремтить і перекидається млинка у цьому висловлюванні є контекстуальними синонімами, хоча самі по собі не є синонімами* [46, с. 215]; *Дієслова одних способів можуть уживатися замість інших. Заклик або наказ може виражатися не тільки формою наказового способу, а й формою 1-ої або 2-ої особи множини* [48, с. 215];

У науково-навчальному тексті досить широко використовують вставні слова і словосполучення, завдяки яким той чи той факт можна представити: як імовірний (*дійсно, звичайно; певна річ; звісно; справді*) Наприклад: Справді, якщо б розподіл різних предметів за граматичними родами ґрунтувався б на якостях, притаманних самим предметам, на їхніх власних і суттєвих властивостях, тоді в мовах усіх народів «чоловічий» і «жіночий, «жіночий» і «середній» роди розподілялися б, напевне, однаково [47, с. 79]; як припустимий

(певно; очевидно, часом). Наприклад: Часом, слова запозичені з іншої мови, мають спільне походження, але тепер уже не сприймаються як близькі [46, с. 227]; як можливий (ймовірно; можливо; мабуть, як правило): Порівняльний зворот, як правило, присднується до головного чи другорядного члена речення за допомогою сполучників як, мов, мовби, наче <...>. Проте порівняння може виражатися не лише порівняльним зворотом, а й іменником у формі орудного відмінка [50, с. 189].

Важливою умовою «об'єктивності» викладу матеріалу є зазначення джерела: ким висловлена та чи інша думка, кому конкретно належить той чи інший вислів [19, с. 186-187].

Розглянемо мовні засоби, уживані в науково-навчальних текстах аналізованих підручників з української мови за рівнями сучасної української літературної мови.

Мовні особливості аналізованих текстів на рівні **лексики та фразеології** виявляються в тому, що в текстах переважають загальноновживані слова, науково-навчальна лексика й терміни. Слова вживаються у прямих значеннях, синонімів майже немає. Із зображальних засобів уживаються порівняння, які допомагають скласти уявлення про предмет розповіді. Наприклад: *Лексика української мови неоднорідна. Ми вживаємо слова, що виникли в різні епохи і походять із різних джерел: власне українські слова та запозичені (слова іншомовного походження)* [47, с. 27]; *Прикметники, як і іменники, творяться різними способами* [47, с. 165]; *Окреме місце в українській мові посідають авторські неологізми, творені письменниками для особливої образності художнього чи публіцистичного твору. Вони вживаються, як засіб небуденного опоетизованого зображення картин природи...* [46, с. 215];

Варто відзначити, що в науково-навчальних текстах уживається й абстрактна лексика: *професійне середовище, абстрактна лексика, спільність, активна, пасивна лексика* тощо. Наприклад: *Публіцистичний стиль вимагає точних фактів, висновків із життєвих спостережень, чіткої авторської позиції* [48, с. 99];

Переважна частина інформації в текстах пов'язана з термінами, що мають іменний характер, тому більшість із них це іменники: *словотвір, словозміна, твірна основа, формозміна, морфема, звук, суфіксальний, префіксальний способи творення* тощо. Наприклад: *Розрізняти схожі дієприкметники та прикметники допомагає наголос [48, с. 107]; Речення – синтаксична одиниця, що виражає закінчену думку, характеризується інтонаційною та смисловою завершеністю, має граматичну основу [46, с. 26]; Тексти цього стилю відрізняються великою кількістю художніх засобів – епітетів, порівнянь, метафор та багатозначної образної лексики, здатної вплинути на читача [48 с. 99];*

Уживають в аналізованих текстах слова й вирази, щоб пов'язати між собою окремі елементи їх, дотримуючись послідовності й логіки викладу думки. (*отже, однак, по-перше* тощо). Наприклад: *Отже, це суфіксальний спосіб творення за допомогою суфікса -ськ- [46, с. 52]; Отож, не вважайте слова *більш, менш, найбільш, найменш* зайвими у граматиці української мови [47, с. 151]; *Останні, у свою чергу, поділяються на кілька підвидів: обставини міця, часу, способу дії, міри і ступеня, мети, причини, умови, допусту, наслідку [50, с. 102]. Такі мовні звороти надають висловлюванню відносності.**

На морфологічному рівні в науково-навчальному тексті переважає вживання іменників і прикметників. Щодо іменників, то переважають абстрактні, що позначають узагальнені значення: *початкова форма, рід іменників, пряме значення, переносне значення* тощо. Наприклад: *В українській мові відмінок незмінюваних іменників (переважно іношомовного походження) визначається за зв'язком з іншими словами [47, с. 127];*

У текстах віддається перевага відносним прикметникам, оскільки саме вони максимально точно визначають ознаки різних понять: Наприклад: *Іменники у непрямих відмінках виступають другорядними членами речення [47, с. 110].*

Також трапляються і якісні прикметники в текстах, які мають переважно аналітичну (складену) форму ступенів порівняння. Наприклад:

Старослов'янізми найбільш уживані в текстах на історичну тематику [46, с. 21];. Однак можуть уживатися і прикметників вищого та найвищого ступенів порівняння. Наприклад: *Прикметники вживаються в текстах різних стилів, роблять наше мовлення виразнішим, образнішим*. [48, с. 140];

Як відомо, прикметники вказують на ознаки, притаманні предметів або явищу, які вони визначають. Тому найчастіше вони є складниками термінологічних виразів: *односкладові іменники, тверда група, основні особливості, у давальному відмінку* тощо. Наприклад: *Деякі якісні прикметники чоловічого роду в називному і знахідному відмінках можуть мати повні та короткі форми*. У фольклорних творах трапляються також форми прикметників із нестягненим закінченням: *зеленая, зеленії тощо* [47, с. 145].

Дієслова й дієслівні форми в навчальних текстах мають інформаційне навантаження. Їх використовують для висвітлення думки, доведення, для опису певних ознак чи слів. Наприклад: *У давальному відмінку однини відбувається чергування приголосних звуків. У кличному відмінку однини іменники мають закінчення -о, -е*. [47, с. 121];

Широко застосовуються в текстах дієслова недоконаного виду дійсного способу. Наприклад: *До II відміни належать іменники чоловічого роду. Поділ на групи іменників залежить; На відміну від якісних, відносні прикметники виражають постійну ознаку, не мають ступенів порівняння, зменшено-пестливих і збільшено-згрубілих форм, антонімічних пар. Від них не утворюються іменники з абстрактним значенням* [47, с. 145].

Рідше вживаються дієслова умовного й наказового способів. Наприклад: *Подумайте і дайте відповідь* [47, с. 146]; *Отож, не вважайте слова більші, менші, найбільші, найменші зайвими у граматиці української мови* [47, с. 151].

Серед займенників широко представлені вказівні, завдяки яким встановлюються логічні зв'язки між частинами тексту. Наприклад: *Від цього поділу залежать відмінкові закінчення іменників* [47, с. 111];. *Тексти цих типів мовлення відрізняються один від одного будовою, засобами зв'язку між складовими частинами* [46, с. 35]; *Текст рідко буває однотипним, у ньому*

можуть поєднувалися різні типи мовлення [46, с. 36]; Такі різновиди мовлення називаються стилями [46, с. 39];

Для позначення суб'єкта дії в науково-навчальних текстах використовуються особові займенники. Наприклад: *Вони, як і іменники I відміни, поділяються на групи: тверду, м'яку і мішану* [47, с. 104];

Отже, разом із позатекстовими елементами (схемами, ілюстраціями, таблицями) використання частин мови в науково-навчальних текстах допомагає стисло, лаконічно, наочно і точно подати необхідну інформацію.

На **синтаксичному рівні** в науково-навчальному тексті словосполучення та речення мають чітку будову, що дає змогу вибудувати думки висловлювання в логічній послідовності. На рівні синтаксису в аналізованих текстах переважають складні речення, зокрема, складнопідрядні із різними видами підрядності, відокремлені звороти (дієприкметниковий дієприслівниковий). Наприклад: *Основу кожного стилю становлять загальноживані слова, якими користуються всі мовці незалежно від віку, освіти, посади тощо.* [46, с. 34]; *Присудком називається головний член двоскладного речення, пов'язаний з підметом, що означає дію, психічний або фізичний стан, ознаку чи залежність і відповідає на питання що робить предмет?* [49, с. 57]; *Кличний відмінок часто виражає наші почуття, а їх хочеться висловити самому, не допускаючи суперників. – прийменників* [47, с. 89]

Складнопідрядні речення найбільше відповідають особливостям викладу думки. Наприклад: *Діалектизми – це слова, що вживаються жителями певної місцевості* [47, с. 34]; *Додаток – це другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія, стан або ознака іншого предмета, і відповідає на питання непрямих відмінків* [49, с. 80].

У навчальних текстах поширені безособові, неозначено-особові речення, які використовуються для описування явищ, фактів, процесів. Наприклад: *Дотримуйтесь вимог художнього стилю...; Використовуйте слова і словосполучення на позначення місця розташування об'єктів опису місцевості...* [49, с. 83]. Номінативні (називні) речення переважно вживаються

у назвах розділів, підрозділів, курсів: *Українська мова. Іменник* [47, с. 74]; *Словотвір* [48, с. 46]; *Подумайте і дайте відповіді* [47, с. 165]; у підписах до малюнків, ілюстрацій: *Музей побутової архітектури* [47, с. 59]; *Карта діалектів України* [46, с. 21];

За метою висловлювання в аналізованих текстах часто вживаними виявилися розповідні речення, трапляються і питальні, а окличні майже не застосовують, оскільки вони мають певне емоційне забарвлення: *В українській мові більшість слів утворено від інших, тобто вони є похідними* [47, с. 34]; *У побудові складнопідрядного речення важливу роль відіграє порядок його частин* [50, с. 98].

Отже, науково-навчальні тексти підручників відповідають якості мови шкільного підручника. До мовних характеристик його варто віднести правильність, чистоту, культуру мови. Мова підручника точна, зрозуміла, відповідає нормам української літературної мови, зокрема орфографічним, пунктуаційним, стилістичним, граматичним, слугує зразком для учнів. Цьому сприяють і чіткість структури тексту, логічність зв'язків між його частинами, доступність уживання термінів, що мотивують учнів до освітнього процесу.

ВИСНОВКИ

Дослідження структурних і семантичних особливостей текстів різних стилів питання не нове в лінгвістиці тексту. Однак питання розгляду цих особливостей стосовно науково-навчальних текстів шкільних підручників з української мови виявилось практично не вивченим.

Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми дозволив зробити наступні висновки:

Науково-навчальний текст є одним із засобів навчання. Він містить пізнавальну наукову інформацію загальнонаукового та фахового характеру. Аналіз праць учених вимагав з'ясування поняття «текст» і визначення його основних характеристик.

Науковці по-різному підходять до трактування «тексту», що зумовлено складністю самого поняття. Розглянувши різні підходи, ми зупинилися на визначенні, поданому авторами посібника «Методика лінгвістичного аналізу». Текст розглядаємо як «писемний або цілісний мовленнєвий потік, що являє собою послідовність звукових, графемних елементів у синтаксичних структурах, які виражають комплекс пов'язаних між собою думок».

Досліджуючи питання теорії тексту, було визначено його категорії (інтенційність, ситуативність, інформативність, комунікативність, зв'язність тощо) і критерії та типологію текстів, в основі яких лежить теорія функційних стилів, до яких належать науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовний, конфесійний, які залежно від вияву в мовленні поділяються на підстили і жанри.

Тема наукової роботи спонукала звернути увагу на науковий стиль як різновид літературної мови, що використовується в науці, освіті й виконує пізнавально-інформаційну функцію. Було визначено його різновиди (підстили) (науково-популярний, науково-діловий, науково-технічний (виробничо-технічний), науково-публіцистичний і науково-навчальний), з-поміж яких окремої характеристики потребував науково-навчальний підстиль. Було

виокремлено його ознаки (інформативність, абстрактність, об'єктивність, логічність, точність, ясність, доказовість, переконливість) і характеристики (проблемність, цілеспрямованість, зв'язність); з'ясовано, що вимоги підстилю враховують під час укладання підручників, посібників та іншої навчальної літератури.

Доведено, що в основі підручників лежить науково-навчальний текст – писемний або усний різновид науково-навчального підстилю, що містить пізнавальну наукову інформацію з певної теми, подану в доступній формі. Це дало можливість визначають структуру навчального тексту, специфічні функції його (використання мовних одиниць різних рівнів; служить еталоном мовленнєвих витворів), ознаки (монологічність і діалогічність) і категорії (інформативність, оцінність, зв'язність і членованість) тощо.

У роботі розглянуто жанри науково-навчального тексту (лекція, доповідь, реферат, план, конспект, анотація, підручник, навчальний посібник тощо). Доведено, що ці тексти побудовані з урахуванням вимог текстоцентричного підходу, є носіями наукової та навчальної інформації, спрямовані на засвоєння одиниць мовної системи; мають пізнавальне, когнітивне й комунікативне спрямування.

Доведено, що підручник як навчальне видання містить базові знання з дисципліни. Його зміст відображає певну систему знань, що утворюють ядро інформації з певної науки або сфери діяльності.

Для аналізу було обрано підручники «Рідна мова» для учнів 5–8 класів і «Українська мова» для учнів 9 класу, створені авторським колективом (М.Пентилюк, І.Гайдаєнко, С.Омельчук, А.Ляшккевич), за загальною редакцією М. Пентилюк.

Доведено, що ці підручники, відповідають принципам створення їх, вимогам відбору і структурування навчального матеріалу виконують необхідні функції та мають чітко визначену структуру.

Звернено увагу, що сучасний підручник якісно відрізняється від підручника минулих років. Він призначений для учнів, які живуть в епоху

електронної цивілізації. Тому на його зміст впливає сукупність факторів: зміст навчальної дисципліни, соціальна адреса учнів, особливості місця, часу і умов навчання, рівень методичної підготовки викладача.

Аналіз мовних особливостей науково-навчальних текстів довів, що у викладі інформації необхідно зосереджувати увагу на змісті та логічній послідовності повідомлення. З цією метою було проаналізовано мовні засоби науково-навчальних текстів підручників з української мови за рівнями сучасної української літературної мови, що дало змогу зробити такі висновки: мова підручника точна, зрозуміла, відповідає нормам української літературної мови, зокрема орфографічним, пунктуаційним, стилістичним, граматичним, слугує зразком для учнів. Цьому сприяють чіткість структури тексту, логічність зв'язків між його частинами, доступність уживання термінів, що мотивують учнів до освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієць О.М. Методика опрацювання науково-навчальних текстів у старших класах з поглибленим вивченням української мови : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02; Херсонський держ. ун-т. - Херсон, 2007. 20 с.
2. Андреев Г. И., Смирнов С. А., Тихомиров В. А. Основы научной работы и оформление результатов научной деятельности : учеб. пособие. М. : Финансы и статистика, 2004. 272 с.
3. Артёмов І.В., Ващук О.М. Навчальна книга: організація і методика створення: посібник. Ужгород: ЗакДУ, 2012. 238 с. URL : <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/3885>
4. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М., Советская энциклопедия, 1969. 607 с.
5. Бабич Н. Д. Культура фахового мовлення : навч. посіб.; за ред. Н. Д. Бабич. Чернівці : Книги-ХІІ, 2006. 496 с
6. Баранник Д. Х. Текст *Українська мова* : Енциклопедія. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 627–628.
7. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. М., 1979. С. 365.
8. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : монографія. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 281 с.
9. Валгина Н. С. Теория текста : учебное пособие. М. : Логос, 2004. 280 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
11. Виноградов В. Проблемы русской стилистики. М., 1981. 320 с.
12. Виноградов В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М., 1963. 256 с
13. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981. 139 с.
14. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. К.: Вища школа. 1985. 360 с.

15. Гірняк А.Н. Система традиційного підручникотворення та її психолого-дидактичний аналіз / За ред. А.В. Фурмана. Тернопіль: Інститут ЕСО, 2004. С.7–36.

16. Горошкіна О.М. Текст як засіб реалізації завдань компетентісно орієнтованого навчання української мови. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/718548/1>

17. Златів Л.В. Робота з науково-навчальним текстом зі студентами-філологами (на матеріалі дисципліни “Текстознавство”). *Педагогічні науки: зб. наук. праць*. Т. 1. № 60 (2011). С.93–97.

18. Електронний підручник з української мови на українознавчій основі (концепція) / С. Г. Чемеркін, С. Я. Єрмоленко, А. Ю. Пономаренко, В. В. Шляхова. К. : ВБ «Максимум», 2010. 56 с.

19. Єріна А. М., Захожай В. Б., Єрін Д. А. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. К. : Центр навч. л-ри, 2004. 212 с.

20. Єрмоленко С.Я., Мацько Л.І. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). К.: Довіра, 1999. 431 с.

21. Должикова Т. І. Семіотика та теорія комунікації. *Лінгвістика* : зб. наук. праць. Луганськ, Вид-во ЛНПУ ім. Тараса Шевченка «Альма матер». 2008. № 1 (13) С. 231–236.

22. Кадемія М. Ю., Шахіна І. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі : навч. посібник. Вінниця, ТОВ «Планер». 2011. 220 с.

23. Ковалик І., Мацько Л., Плющ М. Методика лінгвістичного аналізу тексту. К.: Вища школа, 1984. 112 с.

24. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови : підручник. Вид. 3-є доповн. і переробл. К. : Вища школа, 1987.

25. Кожина Н.М. Стилистика русского языка. М., 1996.

26. Кожина М. Н. Классификация и внутренняя дифференциация функциональных стилей. *Стилистический энциклопедический словарь*. М. : Флинта, 2006. С. 146–153.

27. Коменський Я.А. Об искусном пользовании книгами – первейшим инструментом развития природных дарований. М.: Педагогика, Т.2. 1982. С34–35.

28. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 423 с.

29. Кудрявцева Т.С. Учебный текст как объект лингводидактического описания русского языка: функции, типология, принципы оценки : автор. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. / Моск. пед. гос. ун-т. М., 1985. 16 с.

30. Кутина Н. Структурно-смысловой анализ художественного текста. Свердловск, 1980. С. 9.

31. Ладыженская Т.А. Система упражнений по развитию связной речи. *Совершенствование методов обучения русскому языку* : пособие для учителей. М.: Просвещение, 1981.

32. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. К.: Рад. школа, 1971. 387 с.

33. Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І. та ін. К.: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.

34. Лингвистический энциклопедический словарь. / под ред. В. Ярцевой. М., 1990.

35. Лосева Л. Как строится текст. М., 1980. С. 17.

36. Любивець Л.П. Ділові папери: 2-ге вид., переробл. і доп. К.: Рад. шк., 1981. 78 с.

37. Матвійчук Т.П. Наукове трактування тексту та його роль у комунікативній діяльності людини. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22113/Matviichuk.pdf?sequence=1&isAllowed>

38. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Кол. авторів за ред. М.І.Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с. С.65–69. URL : https://filologukraine.ucoz.ua/publ/metodika/mova/principi_pobudovi_shkilnikh_pidruchnikiv/5-1-0-258

39. Мотина Е. І. Язык и специальность: лингвометодические основы обучения русскому языку студентов-нефилологов. М., 1986;

40. Наумчук М.М., Лупшинська Л.П. Словник-довідник основних термінів і понять з методики української мови : навч.-метод. посібник. Тернопіль: Астон, 2003. 132 с.

41. Осадчук Р.І. Дидактичні вимоги до підручників. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць. К.: Педагогічна думка, 2000. Вип.2. С. 33–35.

42. Організація видання інформаційно-методичного забезпечення навчального процесу / А.Ф. Косолапов, В.О. Салов, А.К. Горенко, О.Н. Ільченко, О.Н. Нефедова, О.І. Додатко, Т.О. Письменкова, О.В. Журунова Д. : НГУ, 2014. 50 с. <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/3885>

43. Павлова В.П. Обучение конспектированию: теория и практика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 1983. – 96 с.

44. Педагогическое речеведение. Словарь-справочник. Изд. 2-е, испр. и доп. / Под ред. Т.А.Ладыженской и А.К.Михальской; сост. А.А.Князьков. М.: Флинта, Наука, 1998. 312 с.

45. Пентилюк М.І. Принципи побудови нових підручників. URL : <http://ekhsuir.kspu.edu/xmlui/bitstream/handle/123456789/2465>

46. Пентилюк М.І. Гайдаєнко І.В. , Омельчук С.А., Ляшккєвич А.І. Рідна мова: підручник для 5 класу. К.: Освіта, 2006. 272 с.

47. Пентилюк М.І. Гайдаєнко І.В. , Омельчук С.А., Ляшккєвич А.І. Рідна мова: підручник для 6 класу. К.: Освіта, 2006. 272 с.

48. Пентилюк М.І. Гайдаєнко І.В. , Омельчук С.А., Ляшккєвич А.І. Рідна мова: підручник для 7 класу. К.: Освіта, 2007. 288 с.

49. Пентилюк М.І. Гайдаєнко І.В. , Омельчук С.А., Ляшккєвич А.І. Рідна мова: підручник для 8 класу / за ред. М.І. Пентилюк. К. : Освіта, 2008. 272 с.

50. Пентилюк М.І. Гайдаєнко І.В. , Омельчук С.А., Ляшккєвич А.І. Українська мова : підручник для 9 класу. К. : Освіта, 2009. 336 с.

51. Практикум з методики навчання української мови / Кол. авторів за ред. М.І.Пентилюк. К.: Ленвіт, 2003. 302 с.

52. Розенталь Д.Э. Практическая стилистика рус. языка : учеб. для вузов по спец. «Журналистика». М., Высш. шк., 1987. 399 с.

53. Рускуліс Л. В. Методика навчання лінгвістичного аналізу художнього тексту у ВНЗ та загальноосвітній школі: порівняльний аспект. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Вип. 52. Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. С. 356–362.

54. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник К. : Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.

55. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля. 2010. 844 с.

56. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентиліук. Ленвіт, 2003. 149 с.

57. Словник української мови : в 11 т. К.: Наукова думка, т. IV.

58. Словник іншомовних слів / За ред.О.С.Мельничука. К., 1974. 777 с.

59. Словник української мови с.126 URL : <http://sum.in.ua/s/vidghuk>

60. Стилїстика української мови: підручник. / Л.І.Мацько, О.М.Сидоренко, О.М.Мацько; За ред. Л.І. Мацько. К. : Вища школа, 2003. 462 с. URL : <http://litmisto.org.ua/?p=7222>

61. Сурмін Ю. П. Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація : навч.-метод. посіб. - К. : НАДУ, 2008. 184 с.

62. Українська мова: енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 752 с. URL : <https://www.google.com/search>

63. Українська мова : підручник для 10–11 класів / О.М.Біляєв, Л.М.Симоненкова, Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шелехова 7-ме вид. переробл. і доповн. К. : Освіта, 2004. 384 с.

64. Український радянський енциклопедичний словник. К.: Укр. рад. енциклопедія, 1987. 735 с.

65. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. К.: Либідь, 2001. 224 с.

66. Чепелева Н.В. Психологія читання тексту студентами вузів. К. : Либідь, 1990.

67. Шамелашвілі Р.М. Підручник для загальноосвітньої школи як феномен навчально-методичного комплексу та деякі питання його експертного оцінювання. *Проблеми сучасного підручника*: зб. наук. праць. К.: Педагогічна думка, 2008. Вип.. 8. 544 с. С. 8–20.

68. Шевчук Л. М. Текст підручника як джерело інформації. *Проблеми сучасного підручника*. 2015. Вип. 15(2). С. 344-350. URL : <http://ipvid.org.ua/upload/iblock/26c/26/pdf>

69. Шуневич О. Формування у старшокласників уміння конспектувати прочитаний текст. *Українська мова і література в школі*. 2003. №4. С.16–20.

70. Ярмолюк А. В. Реалізація сучасних підходів у підручнику української мови для 9 класу <http://ipvid.org.ua/upload/iblock/>

ДОДАТОК А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, _____,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
  - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
  - принципів та правил академічної доброчесності;
  - нульової толерантності до академічного плагіату;
  - моральних норм та правил етичної поведінки;
  - толерантного ставлення до інших;
  - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
  - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
  - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
  - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
  - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
  - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
  - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
    - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
    - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
    - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
    - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
    - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
    - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
    - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
    - не підроблювати документи;
    - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
    - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
    - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
    - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
    - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
    - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
    - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____

(дата)

_____

(підпис)

_____

(ім'я, прізвище)